

„RÓZSA SÁNDOR OLYAN VOLT . . .”

C S E H M Á R T A

Aki foglalkozott vidékünkön néprajzi gyűjtéssel, az tapasztalatból tudja, hogy ritka az a kis falu, település ezen a tájon – vagy talán nincs is ilyen –, ahol Rózsa Sándor, a betyár neve ismeretes ne volna, ahol a helybeli mese-mondók, régi öregek elbeszélései nyomán ne tudnának valamilyen kalandjáról, helyben történt esetről is sokszor, amely történetté, históriává kerekedve máig megőrizte a szájhagyományban a betyároknak, s közöttük is a leghírhedtebbnek, Rózsa Sándornak az alakját. És a múlt századi betyárvilág emlékét.

Rózsa Sándort az „e honnbani rablógarázdálkodás vezéré”-nek nevezi egy 1853-ból való körözlevél, amely „1000 pengő vagyis 25.000 váltóforintnyi öszveg” értékű díjat tűzött ki a betyár fejére. Nem is minden eredmény nélkül, mert 1856-ban sikerült elfogniuk őt a hatóságoknak. Kétszer ítélték életfogytiglani fegyházra – előszörre kegyelemmel kiszabadult –, s végül is „tömlőcben pergette le veszélyes életének végnapjait”, miként a história meséli róla.

Már a maga korában is nagy volt a híre, s habár többnyire köztudott ma is, hogy valós személy volt, a róla szóló történetekben alakja annyira folklorizálódott az idők folyamán, hogy sokszor nemcsak saját „véres és hírhedt” tettei, de más betyárokéi is a nevéhez kötődnek, sőt, valótlan, hihetetlen és mesés kalandok is. Némelyiket nemzetközi vándormotívumként ismeri a folklórtudomány. (Például a ló lábára fordítva fölvert patkó révén való menekülést, azt, hogy nem fogja a golyó, vagy hogy megmentette egyszer a császár életét.) Rózsa Sándor alakja, és a többi betyáré is, sokszor idealizálva jelenik meg a néphagyományban, így a mondák közül is nem egyben. A társadalom peremére szorult útonálló, a körözött betyár a közösségi tudat ezen régióiban pozitív hőssé alakult át, akire nem minden félelem nélkül ugyan, de a csodálat és a tisztelet bizonyos fajtáját sem nélkülöző rokonszenvenvel tekint a közösség, amely híret generációkon át is élte. Abban a szellemben, mint ami az alábbi idézetből sugárzik: „Nehogy azt higgye ám, hogy Rózsa Sándor rabló, utonálló volt! Igazságszerető nagy ember volt ő! Csak hát úgy osztotta az igazságot,

ahogy lehetett abban az időben. Elvette a gazdagoktól a pénzt, s odaadta a semmitleneknek.” (Részlet egy alföldi parasztember elbeszéléséből; l. Balassa–Ortutay: *Magyar néprajz*, 1979, 555. l.)

Ez az idealizálás bizonyára nem teljesen független a ponyvanyomtatványokból eredő hatásoktól sem, valószínű azonban, hogy a népi kultúrának azokhoz a késztetéseihez is köze van, hogy hősöket teremtsen, hogy megformálja, és szemléleti eufemizmussal átformálja, ha szükségét érzi a magateremtette hősöket, hogy ideáljai minél kedvesebbek, szívéhez minél közelebb állóak legyenek. A szegénylegény-romantika létrejötté, népszerűsége, szívós továbbélése talán leginkább ezzel magyarázható, s nem is csak a betyármondák körére, s nem is csak a magyar folklór szegénylegényeire vonatkoztathatóan.

A *Rózsa Sándor menedéke* (Forum Könyvkiadó, Újvidék, 1993) című gyűjtemény szövegei ebben az értelemben is jellegzetes mondaszövegek, noha az idealizáció valamivel kevésbé jellemzi őket. Bizonyos (pedagógiai célzatú?) távolságtartás sugárzása – vagy mondjuk így: realizistikusabb szemlélet – is érezhető rajtuk, annak a tudata, érzékeltetése, hogy ezek a hírességek, minden okkal vagy ok nélkül nekik tulajdonított jó tulajdonságuk mellett is – törvényszegők voltak: „Azé a törvény, akié a hatalom – így aztán olyan időkben, mikor egyre-másra csorba esett az igazságon, a betyárok saját fejük szerinti igazságtételének nagy híre támadt. Mert a szegényt, úgy hírtelt, nem bántják, de a gazdagokat jól megfircangolják. Nagy lett a betyárok híre, nagyobb a vérdíj is, amit a fejükre kítűztek. Hajtóvadászat folyt ellenük. Mert ugyancsak önkény volt az, amit ők folytattak, hiába gyakorolták az egyenlők okán-jogán. [. . .] Angyal Bandi, Bogár Imre, Sobri Jóska, Patkó Bandi, Fehér László, Savanyú Jóska – csúfosan végezte mindegyik.” Ezt olvashatjuk a kötet elején, s ehhez a gondolathoz kanyarodnak vissza a befejező mondatok is: „Fakeresztnél, fa alatt és partoldalban, szanaszét pihennek feledett sírokban, pihen vad szívük. Csak a dal temeti őket nefelejcshorba.”

A mondákban, s így ezekben is, amelyeket a Forum Könyvkiadó e kiadványában olvashatunk, a történeteket éltető közösség számára – a hősök mellett – a történetek színhelyét megnevező földrajzi nevek is rendkívül fontosak. Ezeknek révén aktualizálódnak és válik motiválttá a kapcsolat a mese, valamint a mesélő és a mesék „befogadói” között, nem okvetlenül a történelem, csak a történet, vagyis a népies szóhasználat szerint értelmezett história szintjén. Toponimiák révén válnak ezek a történetek még inkább a mieinkké. Attól, hogy Topolya és Nagyfény, Bajsa és Szaján, Törökkanizsa és Ada, Ludas és Bajmok, Jázova és Moravica, Rogatica és Telecska neve tűnik föl bennük. Más, távolabbi települések neve mellett természetesen, hiszen a betyároknak lételemük volt a mozgékonyosság. (Már Petőfi is fölemlgette: Gyors a madár, gyors a szélvész / Gyors a villám; / Hanem az alföldi betyár / Még gyorsabb ám!) Portyázva és lopva-rabolva, vagy menekülve és bujdosva jártak be nagy területeket, s hagytak maguk után nyomot – a népköltészetben is. Miként a

Rózsa Sándor menedéke című könyv, a *Mondavilágunk* című sorozat e darabja is bizonyítja.

Megritkultak-megfogyatkoztak napjainkra a mesemondó alkalmak, s a hagyományörzés kútja is ki-kiapadozik. Különösen kedves ajándéknak kellene hát érezni a *Mondavilágunk* című sorozatot, amely, úgy tűnik, küldetést kíván vállalni azzal, hogy időről időre fölszínre hoz egy-egy maroknyit a hagyományainkból. 1990-ben jelent meg az első könyv *Mátyás király országlása* címmel, 1991–92-ben a második, a *Szent Péter atyafisága* című, és 1993 decemberében vehettük kézbe a sorozat harmadik kötetét, amely a betyármondáinkat mutatja be. Jung Károly szakszerű válogatója mondáinknak, ha szűkmarkúan bánik is kincseivel. Bognár Antal íróként működik közre. A népi elbeszélésmódnak az élőbeszéd jellegzetességeiből eredő közvetlen egyszerűsége és az ő markáns stílusjegyei uralják a szövegeket. Ebben a kötetben Németh Csongor rajzai láthatók. A *Mondavilágunkban* nagy nyomatékkal jut kifejezésre a mindenkori illusztrátorok munkája. Szinte oly mértékig, hogy néha komoly gondot jelentene eldönteni: a rajzok kísérik-e a szöveget vagy a szöveg a rajzokat. Különösen a sorozat e könyve kapcsán vetődhet föl a szemlélődben ez a kérdés, mert itt, habár sem a szakmai ügyességnek, sem a témához simuló illusztrativitásnak nincsenek híjával, kevésbé mutatósak a rajzok, mint a megelőző sorozatdarabok esetében (különösen az elsőkben) voltak.

NYELVJÁRÁSI SZÖVEG ÜRMÉNYHÁZÁRÓL

Az itt következő nyelvjárási szöveg alapjául szolgáló hangfölvételt 1980. március 19-én készítette Fehér Lajos nyugdíjas ürményházi tanító Kincses János „helybeli születésű és lakosú” földművessel, aki a fölvétel idején nyolcvannégy éves volt. Elbeszélésében a Rózsa Sándorhoz fűződő helyi történeteket mondja el.

(Köztudomású, hogy utolsó gyilkosságát Ürményházán követte el Rózsa Sándor 1856. január ötödikén. Hogy ez az eset hogyan is történt, arról kérdezem Kincses János bácsit. Ő ugyanis jól emlékszik arra, hogyan mesélték a nála is idősebb ürményházi lakosok a történeteket.)

– A mese úgy kezdődött, hogy Rózsa Sándor mikor ideérkezett, Ürményházára, bejelentették. Valaki főjelentette a községházára. Mer mán a község akkó fét. A hallottak után. Mikor ez megtörtént, a csendőrök kin voltak szolgálatba a községházáná, fogták a csendőrök a bírót, hogy gyűjjön velök. A lakást is megmonták, hogy hun van, hun tartózkodik Rózsa Sándor. Mikor főfűttek a kertén a nagyuccárol a kisuccára, abba a lakásba, beméntek az udvarra, a konyhaajtóhon odaát a csendőr, és beszót, hogy adja még magát Rózsa Sándor, mer tudják, hogy itt van. A Rózsa Sándor erre kilót az ajtón körörsztű, agyonlúte az égygyik csendőrt. A másik csendőr oszt akko^F agyonlúte

a // a bírót. (Nem a csendőrt, etévesztettem!) A másik csendőr, a másik csendőr, aki odamént a Huszkáva¹, hogy majd kiszóllítik a lakásbu¹, oszt a Huszka // hát az éccerre kúszon vó¹t, agyon lēt lúve; a csendőrök szétszalattak, segíccséget ide, hogy fogják közre a zépületét. Addig az idejig a Rózsa Sándor befogott a kocsiba . . . Vasas kocsi vót, ládakocsi va^ót, abba vót a monicójuk, abba vót a fegyverük, abba vót a pézük is. Hár^oman vótak a betyárok. Ez vót az utolsó gyilkossága Rózsa Sándornak a közsígben.

(Kinek a házában húzódott meg Rózsa Sándor?)

– Johán Ferencnek a házába, ahun máma is, az Oto^usék mellett van, ott vót beszáva a Rózsa Sándor. Ott lakott a Csik Gergő. Mink kilencszáztizennégyben beszétünk egy öregemberre, nyolcvannyóc éves vót, Karasetyénován (Jaszénova, Jasenovó) vótunk a póstán, a póstakisasszon monta, hogy mēnjünk bē, az öregné lēhet kapni mindēnt, mer mi nem kaptunk kosztot. Odavótunk a lovakka. Az öregembērt keríjjük mēg, a falu végin van, horgyi lē a katonaságnak . . . Ajis a Rózsa Sándor bandájába vót. Nyócvannyóc éves vót. Oszt ēggy őszvérre¹, kétkerékú kiskocsiva, hordó rá vót téve, mindēn éccaka vitte lē a katonáknak a bort mēg a pálinkát, ami nem vót szabad. Tiltva vót. Ez kilencszáztizennégybe vót. Akkor oszt azt kérdēzte túllünk // négyen vótunk űrményháziak, fíjatalok / lovakka vótunk, a katonaságnak hortuk a monicójót mēg a zélelmet // azt kérdēzte túllünk, hogy űsmerjük-ē ez-mēg-ezt űrményházán? űnēki a neve Oláj Jóska. ű akkor mēnekūt innēn űrményházáru^l, mikor az az űtközet vót a csendőrök mēg a betyárok közt. ű is mēsebesūt. Sebesűlve mēnekűlt, itt gyógyfótták ki. Oszt lēmēnt oda Jészénovára. Oszt akkó ēngēm, az én apámat űsmerete. Mēg a Vas Vincének a z'apját. De a másik kettőjēt nem ősmerte a zőreg. Mondják mēg, ha hazagyünnek űrményházára ezēknek mēg ezēknek a zembērēknek, hogy él mēg az Oláj Jóska. Az volt a bēcsületēs neve. ű vót az, akit kigyógyfóttott ēggy öregasszony itt űrményházán a sebesűlésbűl. Oszt oda lēmēnekūt. Nyócvannyóc éves vót mán akko^r a zőreg. Mink mēg tizēnhat évesek vótunk / tizennégybe.

No, oszt akkó most gyün a másik eset. Az öreg ebbűl a csapatbű mēnekűlt mēg. Mer a betyárok hároman vótak. A csendőrök mēg nyócan vótak. űgyhogy hajfótták űket lóháton a csendőrök, mindēnűtt kísírtētték azt. A betyárt.

(Jani bácsi tud, illetve hallott mēg egy másik esetről is. Ugyanis a közbiztonsági állapotok elég rosszak voltak mēg a szabadságharc utáni években is. Tolvajlások, rablások sűrűn előfordultak a faluban. Egy-két esetről írásos feljegyzések is tanúskodnak. Ezernyolcszázhatvanöt május nyolcadikán egy nagyobb ősszecsapás volt a betyárok és a csendőrök között. A kanaki [Konak] csendőrlaktanya kilenc csendőre űldözte a környéken felbukkanó betyárokat, és űrményházán be is kerfóttete őket. A tűzharcban két betyár és két csendőr életét vesztette. De mondja el Jani bácsi, hogyan hallotta ő az esetet!)

– A betyárok, mikor megérkēztek űrményházára, este vót. Szárazmalom vót a faluvégēn. A csendőrök mēg nyomukban gyűttek utánuk. Behúzódtak a

szárazmalom alá. De a ^zeső is esett. A betyárok beátak a legszélső házhon. A Han Mihály féle ház, ahun van. Így mondják. Mikor beátak a házhó, kifogták a lovakat, békötözték a ^zistállóba. Léfeküdtek. Lécsendésedtek. A csendörök behúzódta mind a szárazmalom alá, e¹kezdték, későn mán, éjfélt után, lövődözni a tetőbe. Mikor a zesső megá^t. Mer nádtetejes vót a ház. Két betyár a kocsin feküdt. Subába vót bécsavarodva. Mikó^r e¹kezdték lüvődözni a házte^tőbe, a ház kigyulladt, akkor osz¹ ez a két betyár, aki belúrú vót a gangon, ezek fogták minygyán a lovakat, ó¹dották el, és elkezdtek vezetni a zútcába. Ez a kocsin aki aludt, ez nagyon elaludt, ez a betyár, csak arra érzett föl, amikor a csendőr a szuront belevágta. Subán körösztü. / Úgyhogy a két betyár megindút a lóval. Vezeték a lovat. Egyik fátul a másikig. A csendörök kísértették. Szalattak a fáho, oszt odahúzóttak. A ló hátán körösztü a ^zegyik csendőrt agyonlúték. Ahogy egyik fátul a másikon szaladt. A csendörök oszt háromon tüzeltek. A lovat elüték, a ló elesett, a betyár is lövést kapott. Bemént abba a házba, akit a Cseh Poldi máma fölépített. // A Fakó Borcsának a háza vót az // mégsebesúve // (Ott) éggy öregasszon (élt) / Még vót nagyon ijedve, ho^{sv} betörte a kiskaput. A ló ottmaradt az uccán. Megdöglött. Elvérzett. / Betört az öregasszonhon a betyár, oszt akkor egy acskó pézt odaadott az öregasszonnak, hogy tégye e, szilé, énnékem erre mán nincsen szükségem. Így meséli a öregék, akik abba az időbe éltek. Mikor a csendőr bemént / a hátúsó kisszobába mént be, oszt akkor a suba a nyalábjába vót, ráterítette, oszt bevetette magát az ágy alá, befeküdt. A betyár. A csendörök oszt be utána. Az ódalablakon addig lüvődöztek bë, az ágy alá // Az öregasszon nagyon még vót ijedve, azt a zacskó pézt, amit odaadott a betyár az öregasszonynak, minygyá oda^ata egy csendőrnek a kezibe. Annyira még vót az öregasszony ré^múve. / A betyárba oszt addig lövődöztek, míg csak mozogni tudott. Az ablakon körösztü. Akkó miko^r má nem kaptak sémmit jelzést belúrú, a csendörök betörték a zajtót, kihúzták a / az ágy alú a betyárt. Nagyon vérzett, oszt akkó egy révölvér, egy tizenkét lövetű révölvér még kihempéredett a subája alú. Még akkor annyi ereje vót, hogy mégmonta, hogy ha még ezt tudta vóna, hogy nálam van, egy páran még elménteték vóna máma a paradicsomba. Ennyi vót az egisz.

(Mi történt a halottakkal? Mi történt a sebesültekkel?)

– A sebesülteket elvitte a kössíg. (A halott betyárokat.) Eltemette a temetőrokba. A halottakat még, a csendöröket, katonai díszpompával temették el. Akkor kigyütt egy csomó katonaság ide. A helyszínre. Komiszóival éggyütt. Mer avval vótak, hogy még mēnekült el több betyár is. A betyárok / csak háromon vótak, egy mēnekūt e¹, kettőt agyonlóték, há . . . // Még nem vótak vele tisztába, azé gyütt egy szakasz katonaság a komiszóival a helyszínre. De nem tanátak többet. Ez az éggy mégsebesút, lēmēnt / a kert hátúján nagy ördögcerna vót, oda behúzódott, oszt oda egy nénike hordott neki énni addig,

míg ki nem gyógyút. Ez vót az az Oláj Jóska, akivel mink beszéttünk kilencszáztizénnégybe Jészénován.

(Huszka János, akit Rózsa Sándor 1856. január 5-én agyonlőtt, bíró volt Ürményházán. Nagyon haragudott a betyárra, mert zaklatta a környéket a rablásaival. Írásos bizonyíték, eredeti dokumentum van a birtokomban – fejezi be a történetet a fölvétel végén Fehér Lajos –, hogy Huszka János, amint az elbeszélésben is szerepel, valóban hivatala teljesítése közben „lövetett agyon”.)

Lejegyezte CSEH Márta

503 Szam
862.

Családi bizonyítvány
Huszka János örököseinek anyja részére.

Atyja: Huszka János, Szamar Sikein 856-ban
évben, akkora helység bírója
a rablók által agyonlötve,
akkora 50 éves.

Anyja: Csöke Erzsébet, városi születés,
állítólag 34 éves,
Ebből a házasságból 6 kivételesen
gyermekük nappal éltek.

1.) Labor, született April 25-ikén 830-ik évben
felnagy Szabolcs Erzsébet, van két
elő gyermekük.

2.) Katalin, született Szabolcs Sikein 837-ik
évben, férje Csöke János, van négy
elő gyermekük.

3.) János, született Decemb. 26-ikén 842
évben, nőtlen.

4.) Rosa, született Jan. 14-ikén 845-ik
évben, házias.

Így van.

1) az anyja öngy 2.) atyja a hivatalból
jelenleg közből lövött agyon. 3.) János
a házias, jelen dolgozóval.

Így csak a kivétel az erdős anyai águnk
két nőtlenked öngyemük, emel háziasaim.
Lelkészeim a házias anyja Sikein 862

(Nagyanyja)
Közös írás
Lelkészeim